

Veel variatie in de pensioenopbouw van Nederlandse huishoudens

*Marike Knoef
Kees Goudswaard
Jim Been
Koen Caminada*

EDITIE 02
LENTE
2015

NETSPAR BRIEF



De **Netspar Brief** is bedoeld om onderzoeksresultaten gericht voor het voetlicht te brengen onder een brede kring van pensioenprofessionals, beleidsmakers en wetenschappers. Daarmee worden bouwstenen aangereikt voor een goed geïnformeerd Nederlands pensioendebat. In de Netspar Brief wordt onderzoek op het gebied van pensioen en vergrijzing samengevat en staan analyse en duiding centraal.

Colofon

April 2015

Auteurs

Jim Been – Universiteit Leiden

Koen Caminada – Universiteit Leiden

Casper van Ewijk – Netspar

Kees Goudswaard – Universiteit Leiden

Marika Knoef – Universiteit Leiden

Ontwerp

B-More, Tilburg

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Netspar, Tilburg University

Postbus 90153, 5000 LE Tilburg

info@netspar.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

Samenvatting

Deze Netspar brief gaat in op de vraag hoeveel pensioen Nederlandse huishoudens opbouwen en hoe dat zich verhoudt tot de pensioenambities. Dit doen we op basis van uitgebreid empirisch onderzoek, waarbij we naar alle bronnen kijken die kunnen bijdragen aan de financiële positie van gepensioneerden. Vervolgens vergelijken we de toereikendheid van de Nederlandse pensioenen met andere landen. Inzicht in de toereikendheid van pensioenen is belangrijk als het gaat om keuzes ten aanzien van het pensioenstelsel van de toekomst. Daarmee levert deze brief een bijdrage aan de pensioendialoog.

De belangrijkste conclusies:

1. Nederlanders bouwen gemiddeld een goed pensioen op. Als alleen de AOW en het aanvullend pensioen worden meegeteld, haalt een doorsnee huishouden in de leeftijd van 35 tot 64 jaar naar verwachting een bruto pensioen van 71% en een netto pensioen van 84% ten opzichte van het huidige inkomen. Als we ook rekening houden met vrije besparingen en de eigen woning dan bedraagt het doorsnee netto vervangingspercentage zelfs 101%. De opbouw zal wat lager uitvallen door de aanpassing van de ruimte om fiscaal aantrekkelijk pensioen te sparen (Witteveenkader), maar dat wordt deels gecompenseerd doordat mensen langer doorwerken.
2. De verschillen in pensioenopbouw zijn groot. Voor ongeveer 30% van de huishoudens zal het pensioen minder dan 70% van het huidige inkomen zijn. En ongeveer 20% van de mensen komt tekort op de minimale consumptiebehoefte die zij zelf aangeven. Sommige groepen, zoals zelfstandigen en gescheiden mannen en vrouwen hebben relatief vaak een ontoereikend pensioen. Ook mensen met een hoog inkomen zien hun inkomen bij pensioenering vaak met een relatief fors percentage dalen.
3. Er is een groep die erg veel spaart. Ruim een kwart van de huishoudens heeft na pensionering naar verwachting een even hoog netto inkomen als daarvoor. Voor de helft van de mensen is het inkomen na pensionering minstens 18% hoger dan wat zij zelf zeggen nodig te hebben. Hier kan sprake zijn van een minder optimale spreiding van de consumptie over het leven; zij waren mogelijk beter af geweest als zij minder voor hun pensioen hadden gespaard en meer geld ter beschikking hadden tijdens hun werkende leven.
4. De pensioenuitkomsten in Nederland zijn, ook in de toekomst, relatief hoog ten opzichte van landen als Frankrijk, de Verenigde Staten en Noorwegen. Dat blijkt uit een internationale vergelijking op basis van gegevens over individuele besparingen.

5. Het feit dat we een grote variatie zien in pensioenopbouw tussen groepen en dat de wensen ten aanzien van het pensioen flink uiteenlopen pleit voor wat meer flexibiliteit en maatwerk bij de pensioenopbouw. Een overgang naar persoonlijke pensioenvermogensopbouw, zoals de SER verder zal gaan verkennen, biedt hiertoe betere mogelijkheden. Een goede keuzearchitectuur is van belang om te voorkomen dat mensen verkeerde keuzes maken en te weinig pensioen opbouwen.

1. Inleiding

Wisselende beleggingsopbrengsten, een stijgende levensverwachting en een steeds verder dalende rente hebben het Nederlandse pensioenstelsel onder druk gezet. (Indexatie)kortingen hebben het vertrouwen in het pensioenstelsel geschaad. Om de financiële houdbaarheid van het pensioenstelsel te vergroten is de pensioenleeftijd al verhoogd en is de fiscaal gefaciliteerde opbouw van aanvullende pensioenen versoberd. De vergrijzing neemt toe, waardoor financiële problemen bij de pensioenen steeds moeilijker kunnen worden opgevangen door een verhoging van de premie. De premiedruk is bovendien al hoog. Een nieuw evenwicht moet daarom ontwikkeld worden tussen de pensioenambitie, de zekerheid en de kosten van pensioen.¹

Deze Netspar brief gaat in op de vraag hoeveel pensioen door Nederlandse huishoudens wordt opgebouwd en hoe dat zich verhoudt tot de pensioenambities, ofwel de normen die we willen hanteren ten aanzien van de hoogte van de pensioenen. Met andere woorden, we analyseren in hoeverre de pensioenen toereikend zijn. Dit doen we op basis van uitgebreid empirisch onderzoek, waarbij we niet alleen naar de AOW en de verplichte aanvullende pensioenen kijken, maar ook naar andere bronnen die kunnen bijdragen aan de financiële positie van gepensioneerden. Het gaat dan onder meer om individuele, vrijwillige pensioenbesparingen, spaargeld, beleggingen en de eigen woning. Vervolgens vergelijken we de toereikendheid van de Nederlandse pensioenen met andere landen. Nederland heeft naar internationale maatstaven een goed pensioenstelsel. De bekende Mercer Global Pension Index² rangschikt het Nederlandse stelsel tot de top. Echter, waar we tot en met 2011 nog goud wonnen, staan we in 2014 op de zesde plaats waar het gaat om de toereikendheid van pensioen.³ Kunnen we hier wat van leren? Tevens bevat deze brief een aantal nieuwe resultaten uit een recente enquête mede mogelijk gemaakt door en in samenwerking met de AFM. Met het vervolgonderzoek op basis van deze vragenlijst kunnen we preciezer bepalen welke mensen op een tekort afstevenen, welke mensen hun pensioenambities bijgesteld hebben naar aanleiding van de

1 Commissie Goudswaard (2010).

2 Australian Centre for Financial Studies (2014).

3 Wat betreft de toereikendheid van pensioen zijn we ingehaald door: Australië, Denemarken, Ierland, Frankrijk en Duitsland. Opgemerkt moet worden dat Ierland, Duitsland en Frankrijk laag scoren op houdbaarheid, zodat we in de totale score derde staan (na Australië en Denemarken).

crisis, of mensen die tekort komen dat aan zien komen of niet, of zij bereid zijn langer door te werken en hoeveel moeite zij met een tekort hebben.⁴

In de periode augustus 2014 – januari 2015 heeft het kabinet tijdens de Nationale Pensioendialoog met verschillende partijen nagedacht over de toekomst van het pensioenstelsel. Tevens heeft de Sociaal-Economische Raad (SER) een advies uitgebracht over de richting waarin de aanvullende pensioenen zich volgens haar zouden moeten bewegen.⁵ Vervolgens zal er een Hoofdpijnennotitie komen, waarin het kabinet mogelijke beleidsvarianten schetst waaraan het pensioenstelsel aangepast zou kunnen worden. Netspar wil met deze publicatie een bijdrage leveren aan deze discussie. Immers, als het gaat om keuzes ten aanzien van het pensioenstelsel van de toekomst is inzicht in de toereikendheid van de pensioenen heel belangrijk.

⁴ De uitkomsten uit de vragenlijst en het vervolgonderzoek zijn input voor het AFM project 'Activeren pensioendeelnemer'. De doelstelling van het project is het formuleren van een voorstel met verschillende interventies van partijen op de pensioenmarkt, gericht op een of meer risicogroepen deelnemers, om de kans op financiële problemen bij pensioeningang voor hen te verkleinen. Meer informatie hierover is te vinden op <http://www.afm.nl/nl-nl/professionals/nieuws/2015/mrt/activiteiten-2015> waar de AFM activiteiten 2015 te vinden zijn.

⁵ SER (2015).

2. Wat is een toereikend pensioen?

Een toereikend pensioen is voor iedereen anders. Hoe hoog een adequaat pensioen is, hangt onder meer af van het inkomen dat men gewend was voor pensionering, de huishoudsamenstelling, gezondheid en persoonlijke voorkeuren. Er zijn meerdere definities van een toereikend pensioen. De Wereldbank spreekt van een adequaat pensioenstelsel als de pensioenuitkeringen voldoende zijn om armoede tijdens de oude dag te voorkomen en als het grootste deel van de bevolking zijn levensstandaard na pensionering kan handhaven. De Europese Unie voegt nog een derde doelstelling toe, namelijk een beperking van de inkomensverschillen tussen de generaties en binnen de groep ouderen.

De meest gebruikte maatstaven voor de toereikendheid van pensioen zijn armoedemaatstaven en het vervangingspercentage. Er zijn absolute en relatieve armoedemaatstaven. In de Verenigde Staten wordt een absolute standaard voor armoede gehanteerd. Door de Europese Unie wordt daarentegen een relatieve armoededefinitie gebruikt. Mensen worden als arm beschouwd als ze minder dan 60 procent van het mediane besteedbare inkomen in een land verdienen. De OECD gaat uit van een armoedegrens van 50% van het mediane inkomen. Het vervangingspercentage geeft de hoogte van het inkomen na pensionering ten opzichte van het inkomen voor pensionering. Deze maatstaf wordt gebruikt om het relatieve welzijn na pensionering aan te geven. Het vervangingspercentage kan gebaseerd worden op het gemiddelde inkomen voor pensionering (middelloon) of het laatste inkomen (eindloon). Ook is van belang of de norm op bruto of netto basis is gedefinieerd, dat wil zeggen voor of na belastingen. Dat scheelt nogal vanwege een uiteenlopend bruto-netto traject voor werkenden en gepensioneerden.

Het netto vervangingspercentage hoeft geen 100% te zijn. Werkgerelateerde uitgaven nemen af na pensionering en kinderen zijn het huis uit en hoeven doorgaans niet meer financieel ondersteund te worden. Ook andere consumptiebehoeften nemen soms af. Empirisch onderzoek van Soede (2012) laat zien dat een gepensioneerde 75-jarige gemiddeld zo'n 25% minder nodig heeft dan een werkende 45-jarige en dat met het klimmen der jaren de bestedingsbehoefte afneemt. Wanneer we aan een representatieve groep Nederlanders vragen hoeveel ze minimaal nodig denken te hebben tijdens pensionering vinden we een gemiddelde van 1760 euro per maand per persoon voor een eenpersoons-

huishouden (netto).⁶ Gemiddeld gaat het om zo'n 74% van hun huidige netto inkomen.

Er zijn wel verschillen tussen huishoudens: Gewenste vervangingspercentages liggen voor ongeveer 10% van de mensen onder de 70%, terwijl 15% van de mensen een vervangingspercentage wenst van ten minste 100%. Mensen met een hoog inkomen zeggen over het algemeen een hoger budget nodig te hebben, maar dit budget stijgt niet volledig mee met het inkomen. Verder moet opgemerkt worden dat consumptiebehoeften afhankelijk zijn van gezondheid en het niveau van sociale voorzieningen. Vooral gezondheidsschokken onder "jonge ouderen" lijken de consumptiebehoefte te verhogen.⁷ Wanneer de eigen bijdragen aan zorgkosten omhoog gaan, zullen financiële behoeften na pensionering toenemen.

Internationaal onderzoek laat zien dat een pensioeninkomen groter of gelijk aan 70% van het gemiddelde bruto inkomen vóór pensionering kan worden beschouwd als toereikend om de consumptie na pensionering op peil te houden.⁸ Dat komt goed overeen met de pensioenambitie die in Nederland doorgaans wordt gehanteerd, waarbij de 70% wordt gerelateerd aan het middelloon. Voorheen werd deze pensioenambitie uitgedrukt ten opzichte van het eindloon. De ambitie is dus verlaagd, omdat het eindloon doorgaans hoger is dan het gemiddelde loon.

De OECD, Frankrijk en Noorwegen nemen als uitgangspunt een bruto vervangingspercentage van 66% van het eindloon en in het Verenigd Koninkrijk zijn de pensioenambities inkomensafhankelijk (een vervangingspercentage van 80% voor lage inkomens dalend tot 50% voor hoge inkomens). Er zijn ook landen zonder expliciete pensioenambitie zoals de Verenigde Staten en Chili. Wel wordt in de Verenigde Staten een bruto vervangingspercentage van 80% van het eindloon geadviseerd (mede vanwege de grote eigen verantwoordelijkheid voor zorgkosten). Volgens de makers van de Mercer Global Pension Index zou het netto vervangingspercentage dat verplicht in het systeem wordt opgebouwd tussen de 70 en 100% moeten liggen.

6 Bresser en Knoef (2014). Deze vragenlijst komt uit januari 2008. Recent onderzoek uit december 2014, mogelijk gemaakt door en in samenwerking met de AFM, laat zien dat mensen hun pensioenambities naar beneden bijgesteld hebben, met gemiddeld 150 euro per maand (op basis van een eenpersoonshuishouden, in euro's van 2015).

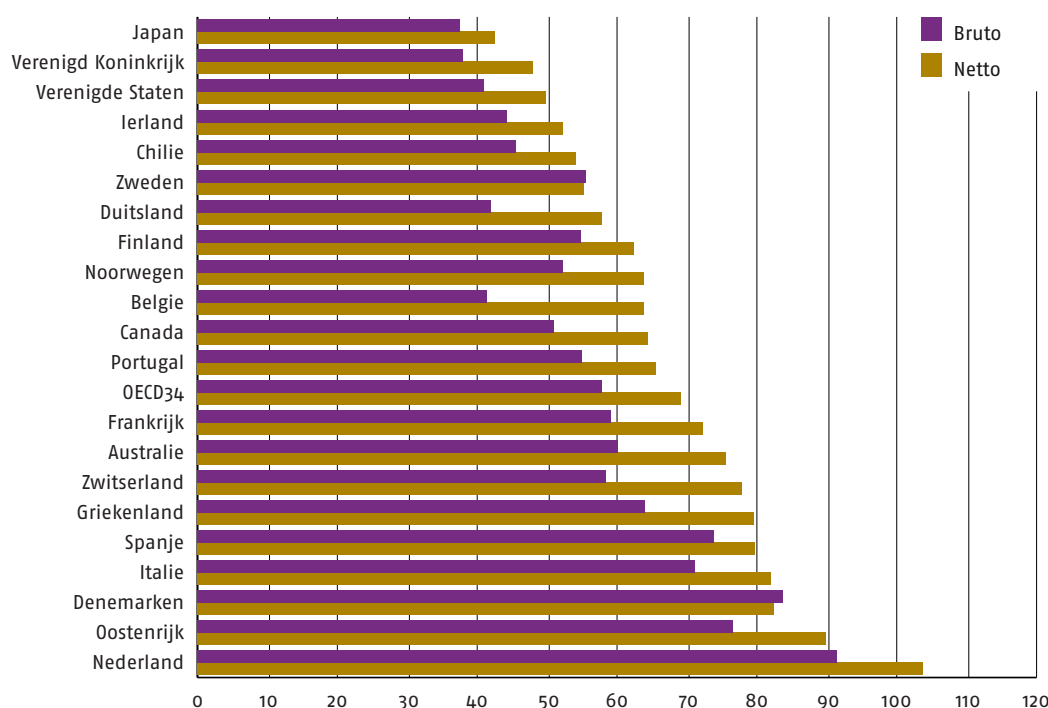
7 Kools en Knoef (2015).

8 Haveman et al. (2007).

3. OECD geeft te florissant beeld

In berekeningen van de OECD⁹ scoort Nederland extreem hoog met vervangingspercentages van bruto 91% en netto zelfs 104%, zoals valt af te lezen in figuur 1. Ook Oostenrijk, Denemarken, Italië en Spanje komen boven de 70% uit. Het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Japan scoren erg laag. Dat heeft te maken met het feit dat vrijwillige private pensioenen niet worden meegeteld in dit overzicht, terwijl die met name in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk juist erg belangrijk zijn.

Het hoge vervangingspercentage in Nederland suggereert dat er hier niets mis is met de toereikendheid van de pensioenen. Integendeel, een vervangingspercentage van boven de 100 betekent eerder dat er te veel gespaard wordt voor het pensioen. De consumptie is dan niet evenwichtig over de tijd gespreid. Maar bedacht moet worden dat het gaat om een berekening voor een fictieve persoon, die maar liefst 45 jaar continu pensioen opbouwt. Verder is verondersteld dat er volledige indexatie van de pensioen(rechten) plaatsvindt. Dat betekent dat deze cijfers helaas weinig realistisch zijn. Er zullen maar heel weinig mensen zijn die 45 jaar lang een volledig geïndexeerd pensioen opbouwen. In de volgende paragraaf brengen we met behulp van data-analyse de feitelijke pensioenopbouw van Nederlanders in kaart.



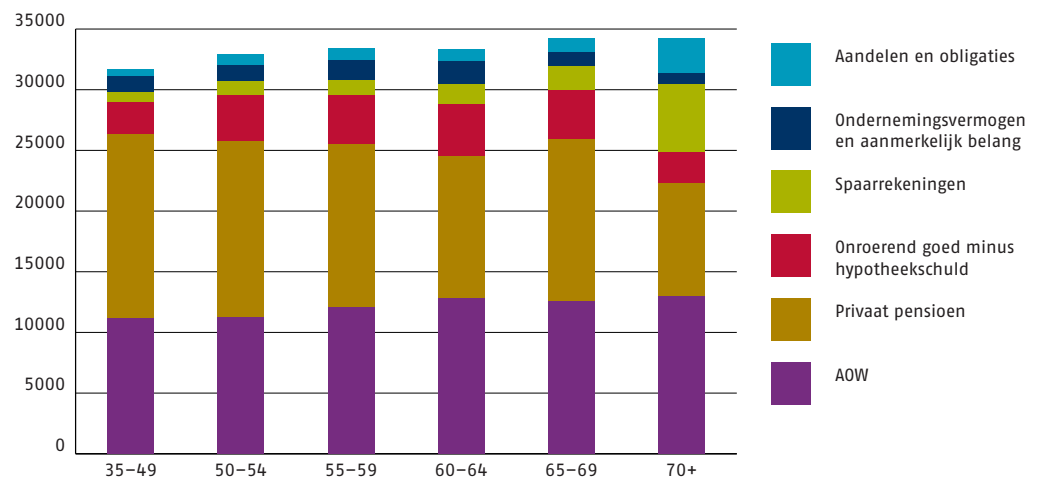
Figuur 1. Bruto en netto vervangingspercentages
Bron: OECD (2013)

9 OECD (2013).

4. Grote verschillen in pensioenopbouw

Voor de pensioenopbouw in Nederland kijken we niet alleen naar de AOW en de verplichte aanvullende pensioenen, maar ook naar individuele pensioenbesparingen (koopsommen e.d.), vrije besparingen en vermogen in de eigen woning. We hebben diverse administratieve databestanden gecombineerd en onderzoeken hoe de pensioenuitkering er uit ziet als mensen blijven werken tot 65 jaar in hun huidige baan. Mensen met een lage pensioenopbouw kunnen langer door blijven werken of later in hun leven extra gaan sparen, zodat zij zich uiteindelijk niet meer in een kwetsbare positie bevinden. Anderzijds kan ook onvrijwillige werkloosheid ontstaan, waardoor het pensioen lager uit zal pakken. Deze mogelijkheden zijn hier buiten beschouwing gelaten.¹⁰

Figuur 2. Pensioeninkomen uit verschillende bronnen per huishouden (gemiddeld). Bron: Knoef, Been, Alessie, Caminada, Goudswaard en Kalwij (2014a). Vermogens zijn omgerekend naar een inkomensstroom vanaf 65 jaar met behulp van sterftcijfers van het CBS. We veronderstellen dat mensen doorwerken tot 65 jaar, een reële rente van 1%, een inflatie van 2%, volledige indexatie van de AOW, 50% indexatie in de tweede pijler en voor de eigen woning is een huurwaarde toegerekend van 4%.

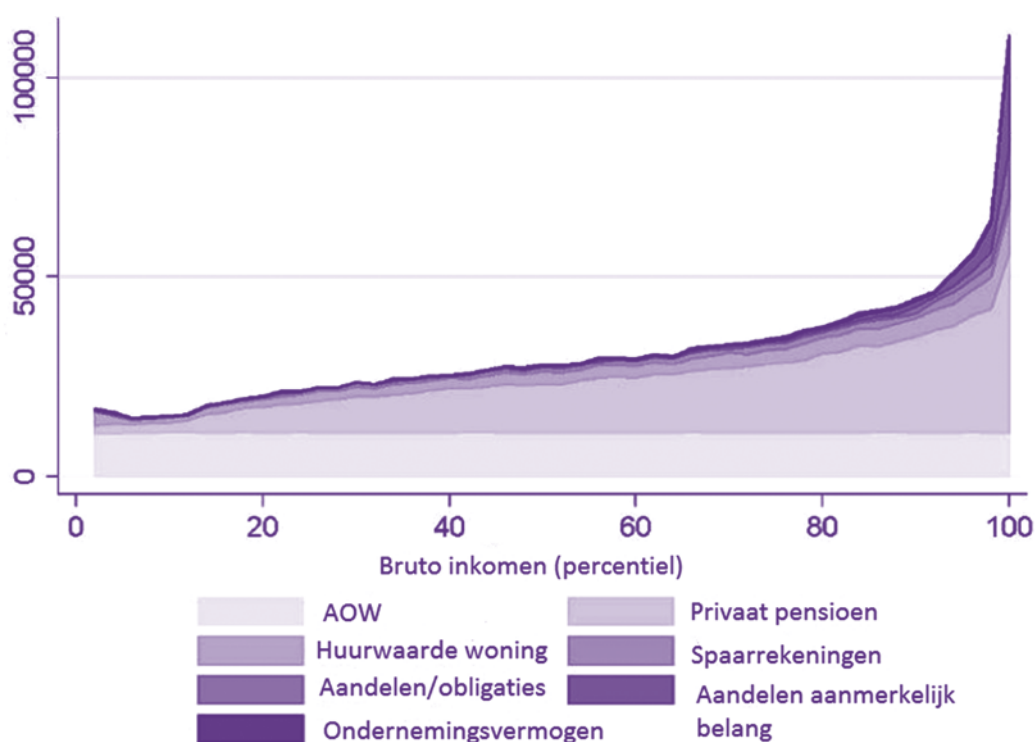


Figuur 2 toont aan dat gemiddeld zo'n 75% van het totale verwachte beschikbare pensioeninkomen bestaat uit inkomen uit pensioen (AOW en de aanvullend pensioen). Individuele pensioenproducten en vrije besparingen vormen tezamen zo'n 15% van de financiering van de oude dag. Hierbij gaan we er van uit dat mensen hun vrije besparingen niet als erfenis achterlaten.¹¹ De eigen woning zorgt gemiddeld voor zo'n 10% van de financiering van de oude dag.

10 AFM (2012) bespreekt het effect van diverse pensioenrisico's, zoals echtscheiding en verevening van ongelijke opgebouwde pensioenaanspraken, individuele loonontwikkeling en (indexatie) kortingen.

11 Representatief onderzoek uit december 2014, mogelijk gemaakt door en in samenwerking met de AFM, laat zien dat 65% van de mensen jonger dan 65 jaar niet spaart met als doel om waardevolle bezittingen of geld na te laten, 13% is neutraal en 22% vindt het een beetje tot heel belangrijk. Onder 65-plussers vindt 29% het erfenismotief een beetje tot heel belangrijk.

Hierbij gaan we er van uit dat huishoudens die hun hypotheek (deels) afgelost hebben relatief lage woonlasten hebben, maar dat zij hun huis niet 'op eten'.¹² Er zijn natuurlijk wel verschillen tussen AOW en aanvullend pensioen en andere financiële bronnen. Bij vrije besparingen wordt het langlevensrisico niet gedeeld. Verder is het vermogen in de eigen woning weinig liquide en is het een eenzijdige belegging, terwijl bij pensioenfondsen en verzekeraars risico's gespreid worden. Daar staat tegenover dat een eigen huis als een pensioen in natura kan worden opgevat. Een (deels) afgelost huis biedt een goede bescherming tegen langlevensrisico en inflatie; met een eigen huis heb je geen last van stijgende huren.



Figuur 3. Samenstelling van de pensioenopbouw van huishoudens over de inkomensverdeling
Bron: Knoef, Been, Alessie, Caminada, Goudswaard en Kalwij (2014a). Huishoudens zijn geordend van laag (links) naar hoog (rechts) op basis van hun bruto inkomen.

De samenstelling van het pensioeninkomen is zeer gevarieerd. Voor lage inkomens is de AOW verreweg het belangrijkste (de linkerkant van figuur 3), terwijl voor hoge inkomens het aanvullende pensioen, de vrije besparingen en de eigen woning belangrijk zijn (de rechterkant van figuur 3).

¹² We nemen hier dus niet de annuïteit van de waarde van de woning.

Figuur 2 en 3 houden geen rekening met de versoering van het Witteveenkader. In hoeverre deze versoering uiteindelijk leidt tot een lagere pensioenopbouw hangt af van de vraag hoe lang mensen in de toekomst doorwerken. In 2014 was de effectieve pensioenleeftijd 64,1 jaar.¹³ Uit onderzoek in december 2014¹⁴ blijkt dat huidige werkenden gemiddeld met 64 jaar zouden willen stoppen. De leeftijd waarop huidige werkenden met pensioen verwachten te gaan ligt met gemiddeld 66,3 jaar echter ruim 2 jaar hoger dan deze gewenste pensioenleeftijd. De leeftijd waarop mensen met pensioen verwachten te gaan is gemiddeld 65,3 voor mensen tussen 55 en 64 jaar en loopt op tot 67,9 voor mensen tussen 25 en 34 jaar. De wettelijke aanpassing van het Witteveenkader zal dus waarschijnlijk voor een deel worden gecompenseerd door langer doorwerken.¹⁵ Uiteraard gaat dit wel ten koste van vrije tijd en mogelijk ook ten koste van mantelzorg. Zo'n 40% van de mensen geeft aan dat zij het erg of heel erg zouden vinden om bovenop hun verwachte pensioenleeftijd nog een jaar extra te moeten werken om een pensioentekort op te vangen.

13 Centraal Bureau van de Statistiek, Webmagazine, donderdag 5 februari 2015.

14 Vragenlijst mogelijk gemaakt door en in samenwerking met de AFM, afgenomen in het LISS panel van CentERdata.

15 De generaties die hier geanalyseerd worden hebben een gedeelte van hun pensioen nog opgebouwd onder het regime met hogere opbouwpercentages. Nieuwe generaties zullen meer last ondervinden van de versoering van het Witteveenkader. In vervolgonderzoek zullen we met gebruik van geschatte loonprofielen de gevolgen van beleidswijzigingen nader onderzoeken.

5. Voor hoeveel mensen is het pensioen toereikend?

Een groot deel van de huishoudens bouwt voldoende pensioen op. Wanneer we de eerste drie pensioenpijlers en de vrije besparingen relateren aan het huidige inkomen vinden we dat ruim 60% van de huishoudens een vervangingspercentage heeft van 70% of hoger. Dat betekent dat bijna 40% van de huishoudens onder die grens zit. Tussen huishoudens zijn er grote verschillen. Zo heeft een kwart van de huishoudens een bruto vervangingspercentage onder de 61% en zit een kwart boven de 94%.

We hebben ook netto vervangingspercentages berekend. Deze zijn hoger, omdat mensen boven de 65 jaar geen AOW-premie betalen en dus een gunstiger bruto netto traject hebben. Waar het bruto vervangingspercentage uit AOW, aanvullend pensioen en vrije besparingen voor een doorsnee huishouden 77% bedraagt, is het netto vervangingspercentage 92% (dat is 84% als alleen AOW en aanvullend pensioen worden meegeteld).

Vermogen in de eigen woning kan ook bijdragen aan de financiering van de oude dag. Wanneer we er rekening mee houden dat een (deels) afgeloste hypotheek voor lagere woonlasten zorgt, vinden we dat een doorsnee huishouden een bruto vervangingspercentage heeft van 83% (ten opzichte van 77% hierboven). De helft van de huishoudens heeft nu een bruto vervangingspercentage tussen 66 en 103% (een kwart zit onder de 66% en een kwart zit boven de 103%). Zo'n 30% van de huishoudens heeft nu nog een vervangingspercentage lager dan 70%.

De meeste mensen willen na pensionering graag in hun huis blijven wonen. Financiële producten om vermogen uit de stenen te halen zijn relatief duur en sommige mensen willen hun huis nalaten. De bereidheid om na pensionering te verhuizen om woonlasten te verlagen is laag, maar is wel toegenomen tussen 2008 en 2014. In januari 2008 gaf 40% van de mensen tussen 55 en 64 jaar aan helemaal niet bereid te zijn om tijdens pensionering te verhuizen om de woonlasten te verlagen. In december 2014 was dit nog maar 30%.¹⁶ Wanneer mensen hun huis 'opeten' stijgt het bruto vervangingspercentage van het doorsnee huishouden van 83 naar 88%.

Er zijn grote verschillen in vervangingspercentages tussen sociaal-economische groepen. Zo haalt bijna de helft van de zelfstandigen geen bruto vervangingspercentage van 70%, zelfs wanneer alle financiële bronnen worden meegeteld.

¹⁶ Vragenlijst mogelijk gemaakt door en in samenwerking met de AFM, afgenomen in het LISS panel van CentERdata.

Er is dus wel aanleiding om in het kader van de maatschappelijke dialoog in het bijzonder naar de pensioenen van zelfstandigen te kijken.

Teveel gespaard?

Wanneer we de eerste drie pensioenpijlers en de vrije besparingen op huishoudniveau vergelijken met wat mensen zelf beschouwen als een toereikend pensioen¹⁷ vinden we dat de helft van de mensen ten minste 18% 'te veel' spaart. De uiteindelijke pensioenuitkomst is uiteraard met onzekerheid omgeven, maar zelfs als we veronderstellen dat de uitkeringen van de aanvullende pensioenen 20% lager uitvallen spaart de helft van de mensen nog steeds ten minste 10% 'te veel'. Dit kan leiden tot welvaartsverlies omdat de besparingen ten koste gaan van de consumptie eerder in de levenscyclus.¹⁸

Ondanks dat het merendeel van de mensen genoeg (of te veel) spaart zijn er ook mensen met een tekort. 35% van de mensen kan met behulp van de eerste drie pensioenpijlers en vrije besparingen (nog) niet aan zijn of haar zelfgerapporteerde adequate pensioen voldoen. 26% kan zelfs niet aan zijn of haar zelfgerapporteerde minimale pensioenbehoefte voldoen. Wanneer we het huis erbij nemen kan nog steeds 19% niet aan zijn of haar minimale pensioenbehoefte voldoen. Zij zullen bij moeten sparen en/of langer door moeten werken. Met name onder middelbaar opgeleiden kan het opeten van de eigen woning een oplossing bieden, als zij die hebben. Zij hebben relatief weinig vrije besparingen om een 'pensioengat' in de tweede pijler op te vangen. Bij het opeten van het huis daalt het aantal middelbaar opgeleiden met een tekort 7%-punt, van 26% naar 19%.

Huishoudens met een hoog inkomen komen relatief vaak tekort (zowel ten opzichte van de 70% norm als de norm die zij zelf opgeven hebben).¹⁹ Verder hebben zelfstandigen en gescheiden mannen en vrouwen een relatief hoge pensioenambitie ten opzichte van hun feitelijke pensioenopbouw.

17 Mensen die deze vragen moeilijk vinden blijken geen systematisch andere antwoorden te geven dan mensen die deze vragen niet moeilijk vinden. Verder zien we dat jongeren niet systematisch andere antwoorden geven dan ouderen, die weten wat het is om met pensioen te zijn. Dit geeft ons vertrouwen in de uitkomsten.

18 Van Ewijk, Lever, Bonenkamp en Mehlkopf (2014) laten zien dat wanneer iemand 50% te veel spaart zijn welvaart 3% daalt.

19 Niet alleen tussen, maar ook binnen inkomensgroepen is er veel variatie. Wanneer we huishoudens met hetzelfde inkomen op een rij zetten, van lage naar hoge vervangingspercentages, en we delen de rij in vier gelijke delen, dan heeft het huishouden aan het eind van het eerste kwart ongeveer een 30-40 procentpunt lager vervangingspercentage dan het huishouden aan het begin van het laatste kwart. Dit geldt voor bijna alle inkomensniveaus.

6. De uitkeringsfase

In Nederland zijn pensioenregelingen erop gericht om mensen te voorzien van een constant inkomen vanaf de pensioendatum tot overlijden (net als in Chili, Finland, en Zweden). Er zijn ook landen die geen enkele vereiste hebben ten aanzien van de omzetting van vermogen in een inkomensstroom, bijvoorbeeld: Australië,²⁰ China, Japan, Korea, Mexico, Polen, Zwitserland en de VS. Volgens de Mercer Global Pension Index (Australian Centre for Financial Studies, 2014) zou idealiter 60–80 procent van het pensioenkapitaal omgezet moeten worden in een jaarlijkse uitkering. Wanneer al het pensioenkapitaal wordt omgezet in een jaarlijkse uitkering biedt dit gepensioneerden weinig flexibiliteit. Aan de andere kant, wanneer te weinig pensioenkapitaal omgezet moet worden in een jaarlijkse uitkering kan dit ertoe leiden dat mensen hun pensioenvermogen te snel opmaken en dat zij dus een ontoereikend pensioen hebben op hoge leeftijd. Een eerdere opname van pensioenkapitaal betekent ook dat in mindere mate bijgedragen wordt aan de deling van het langlevensrisico. Tevens vergroot het de kans op een groter beroep op publieke middelen, onder meer doordat lagere inkomensafhankelijke bijdragen voor ouderenzorg worden betaald.

Op dit moment biedt de Nederlandse fiscale wetgeving ruimte om de individuele pensioenuitkering in de loop van de tijd te laten variëren, mits het laagste pensioen in ieder geval 75% bedraagt van het hoogste pensioen. Veel pensioenfondsen bieden die mogelijkheid aan, waarbij na vijf of tien jaar het pensioen in één stap met 25% verlaagd wordt. Ondanks dat financiële behoeften van gepensioneerden gemiddeld afnemen naarmate ze ouder worden, wordt er weinig gebruikt gemaakt van dit zogenaamde hoog-laag pensioen. Uit de gedragseconomie weten we dat het mensen moeite kost om af te wijken van de standaardkeuze. Dit zou een reden kunnen zijn waarom weinig mensen gebruik maken van het hoog-laag pensioen.

²⁰ Australië biedt wel belastingvoordeel bij omzetting in inkomensstroom.

7. Internationaal scoort Nederland goed

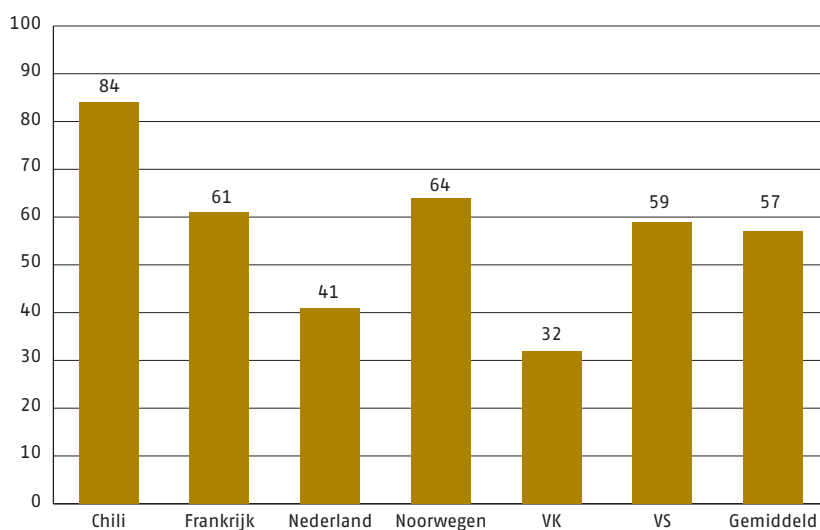
Internationaal vergeleken staan de pensioenen er in Nederland goed voor. Nieuw onderzoek waarin we Nederland vergelijken met Chili, Frankrijk, Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten laat grote verschillen zien.²¹ In vijf van deze zeven landen wordt voor meer dan de helft van de werknemers de OECD norm van 66% voor het vervangingspercentage niet gehaald (figuur 4). Nederland en het VK steken gunstig af. Voor Nederland vinden we dat 41% van de huishoudens met werknemers de norm van 66% van het eindloon niet haalt. Hoewel het een substantieel deel van de huishoudens betreft, is dit een goed resultaat in vergelijking met andere landen.

Met name hogere inkomens halen de norm van 66% relatief vaak niet. Voor huishoudens met een laag inkomen vervangt de AOW al een groot deel van het inkomen voor pensionering.

De armoede onder ouderen in Nederland is laag. Tabel 1 laat zien dat dit naar verwachting ook in de toekomst het geval zal zijn. In de Verenigde Staten en Chili daarentegen bouwen veel mensen te weinig pensioen op om armoede op oudere leeftijd te voorkomen. In Nederland biedt de AOW een bestaansminimum en er is een vangnet voor mensen met een onvolledige AOW opbouw, met name 1e generatie allochtonen; zij ontvangen een aanvulling uit de bijstand. De AOW is gekoppeld aan het netto minimumloon. Het wettelijk minimumloon volgt in de regel de gemiddelde contractloonstijging, dus naar verwachting blijft

Figuur 4. Percentage werkenden dat de OECD norm van een vervangingspercentage van 66% van het eindloon niet haalt²²

Bron: Knoef, Goudswaard, Been en Caminada (2014b).



²¹ Knoef, Goudswaard, Been en Caminada (2014b).

de koopkracht van de AOW in de toekomst op pijnlijk. In Nederland is het minimumpensioen relatief hoog ten opzichte van het gemiddelde loon dat verdiend wordt. Ons minimumpensioen scoort daarmee hoog in de Mercer Global Pension Index, samen met landen als Denemarken, Australië, Ierland, Brazilië en Canada.

Ondanks deze voor Nederland gunstig uitvallende vergelijkingen zijn we in de bekende Mercer Global Pension Index toch verstoten van de eerste plek wat betreft de toereikendheid van pensioen. Dit komt onder andere, a) omdat het netto vervangingspercentage uit verplichte pensioenen (AOW plus aanvullend pensioen) voor Nederlandse werknemers, zoals berekend door de OECD, hoger is dan 100%, b) omdat pensioenen in Nederland relatief illiquide zijn; pensioenbesparingen moeten bij pensionering volledig worden omgezet in een jaarlijks inkomen en we hebben weinig vrije gelden, om bijvoorbeeld in aanpassing van de eigen woning te steken, en c) omdat we in vergelijking met andere landen relatief weinig voor ons pensioen sparen buiten het pensioensysteem om (de besparingen uit het netto inkomen zijn in Nederland relatief laag). Hierbij kan opgemerkt worden dat lang niet alle huishoudens een netto vervangingspercentage van 100% halen en dat pensioensparen buiten het pensioensysteem om in Nederland in veel mindere mate noodzakelijk is dan in andere landen.

OECD-armoedegrens	
Chili	74
Frankrijk	16
Nederland	1
Noorwegen	0
VK	5
VS	19

Tabel 1. Percentage huishoudens met geschat pensioeninkomen beneden de OECD-armoedegrens armoedegrens. Bron: Knoef, Goudswaard, Been en Caminada (2014b).

²² Engeland scoort relatief slecht in figuur 1 maar relatief goed in figuur 4. Dit komt omdat in Engeland een groot gedeelte van de pensioenopbouw vrijwillig plaatsvindt. Vrijwillige opbouw wordt wel meegerekend in figuur 4, maar niet in figuur 1.

8. Conclusies

In Nederland bouwen mensen gemiddeld een hoog pensioen op. Afgemeten aan de armoede onder ouderen en aan het gemiddelde vervangingspercentage kan het pensioen van de meeste Nederlanders als toereikend worden gekwalificeerd. Als alleen de AOW en het aanvullend pensioen worden meegeteld zal een doorsnee huishouden naar verwachting een bruto pensioen van 71% en een netto pensioen van 84% ontvangen ten opzichte van het huidige inkomen. Maar om de financiële positie van gepensioneerden goed te kunnen beoordelen is het van belang om ook naar andere bronnen te kijken, zoals vrije besparingen en vermogen in de eigen woning, die voor lagere woonlasten zorgt. Als we daar rekening mee houden bedraagt het doorsnee bruto vervangingspercentage 83% (netto zelfs 101%). De opbouw zal in de toekomst wat lager uitvallen door de aanpassing van het Witteveenkader, maar dat wordt voor een deel gecompenseerd doordat mensen langer doorwerken.

De verschillen in pensioenopbouw zijn echter groot. Wanneer we alle bronnen in beschouwing nemen komt ongeveer 30% van de huishoudens uit op een vervangingspercentage van minder dan 70% en komt ongeveer 20% van de mensen tekort op zijn of haar zelf gerapporteerde minimale consumptiebehoefte. Met name zelfstandigen en gescheiden mannen en vrouwen hebben relatief vaak een ontoereikend pensioen. Ook mensen met een hoog inkomen hebben vaak relatief lage vervangingspercentages. Of hun pensioen dan als ontoereikend moet worden gekwalificeerd hangt af van de gehanteerde pensioenambitie. In Nederland zien we dat zelfgerapporteerde minimale vervangingspercentages afnemen met inkomen. Desondanks vinden we dat mensen met een hoog inkomen relatief vaak tekort komen ten opzichte van hun zelfgerapporteerde minimale consumptiebehoefte.

Naast een groep die tekort komt is er ook een groep die erg veel spaart. Ruim een kwart van de huishoudens heeft een verwacht netto vervangingspercentage hoger dan 100% en de helft van de mensen heeft met pensioen en vrije besparingen ten minste 18% meer opgebouwd dan het zelf zegt nodig te hebben. Hoewel erfenis- en voorzorgsmotieven een rol kunnen spelen is hier mogelijk sprake van een minder optimale spreiding van de consumptie over het leven. Uit een internationale vergelijking op basis van microdata blijkt dat de pensioenuitkomsten in Nederland ook in de toekomst relatief gunstig zijn ten opzichte van andere landen als Frankrijk, de Verenigde Staten en Noorwegen. Dat geldt zowel voor de berekende vervangingspercentages als voor de armoede onder

ouderen. Toch zijn we in de bekende Mercer Global Pension Index wel verstoten van de eerste plek wat betreft de toereikendheid van pensioen.

Het feit dat we een grote variatie zien in pensioenopbouw tussen groepen en dat de wensen ten aanzien van het pensioen flink uiteenlopen pleit voor wat meer flexibiliteit en maatwerk bij de pensioenopbouw. Een overgang naar persoonlijke pensioenvermogensopbouw, zoals de SER verder zal gaan verkennen, biedt hiertoe betere mogelijkheden. Adequaat maatwerk en een goede keuzearchitectuur zijn van groot belang om te voorkomen dat mensen verkeerde keuzes maken en te weinig pensioen opbouwen. Ook in de uitkeringsfase zou de flexibiliteit wat vergroot kunnen worden, zij het dat hier ook grenzen aan moeten worden gesteld, om voldoende verzekering tegen langlevensrisico te behouden en om te voorkomen dat gepensioneerden een groter beroep zullen gaan doen op publieke middelen.

Niet alleen de hoogte van het pensioen is belangrijk, ook het verloop van het pensioen na pensionering. De meeste pensioenuitkeringen zijn al gedurende een reeks van jaren niet of niet volledig geïndexeerd. Daarmee loopt de koopkracht van het pensioen steeds verder terug. Weliswaar neemt de consumptie tijdens de pensioenperiode doorgaans ook verder af, maar daar staat tegenover dat de zorgkosten op hogere leeftijd steeds verder toenemen. Het streven naar een koopkrachtbestendig pensioen is dus belangrijk voor de toereikendheid van de Nederlandse pensioenen.

Referenties

AFM (2012), Rapport pensioenrisicoanalyse.

Australian Centre for Financial Studies (2014), Melbourne Mercer Global Pension Index 2014.

Commissie-Goudswaard (2010), Een sterke tweede pijler; Naar een toekomstbestendig stelsel van aanvullende pensioenen.

Bresser, J. de, en M. Knoef (2014), Can the Dutch Meet their Own Retirement Expenditure Goals?, Netspar discussion paper, 10/2014-046.

Ewijk, C. van, M. Lever, J. Bonenkamp en R. Mehlkopf (2014), Pensioen in discussie, risicodeling moeilijker / keuze binnen grenzen, Netspar brief 1.

Haveman, R., K. Holden, A. Romanov en B. Wolfe (2007), Assessing the maintenance of savings sufficiency over the first decade of retirement, *International Tax and Public Finance*, 14, 481-502.

Knoef, M., J. Been, R. Alessie, K. Caminada, K. Goudswaard en A. Kalwij (2014a), Measuring retirement savings adequacy: developing a multi-pillar approach in the Netherlands. *Journal of Pension Economics and Finance*, online first.

Knoef, M., K. Goudswaard, J. Been en K. Caminada (2014b), Pensioenopbouw in internationaal perspectief, in: Toekomst voor aanvullende pensioenen, Preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde, pp. 97-130.

Kools, L., en M. Knoef (2015), Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid; implicaties voor de flexibilisering van pensioenuitkeringen en zorgbijdragen, paper gepresenteerd tijdens de Netspar werkgroep "Gezondheid, pensionering en de toereikendheid van pensioeninkomen".

OECD (2013), Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing.

SER (2015), Advies Toekomst Pensioenstelsel. Sociaal-Economische Raad, februari 2015.

Soede (2012), Tevreden met pensioen, proefschrift, SCP-publicatie.



Dit is een uitgave van:
Netspar
Postbus 90153
5000 LE Tilburg
Telefoon 013 466 2109
E-mail info@netspar.nl
www.netspar.nl

April 2015